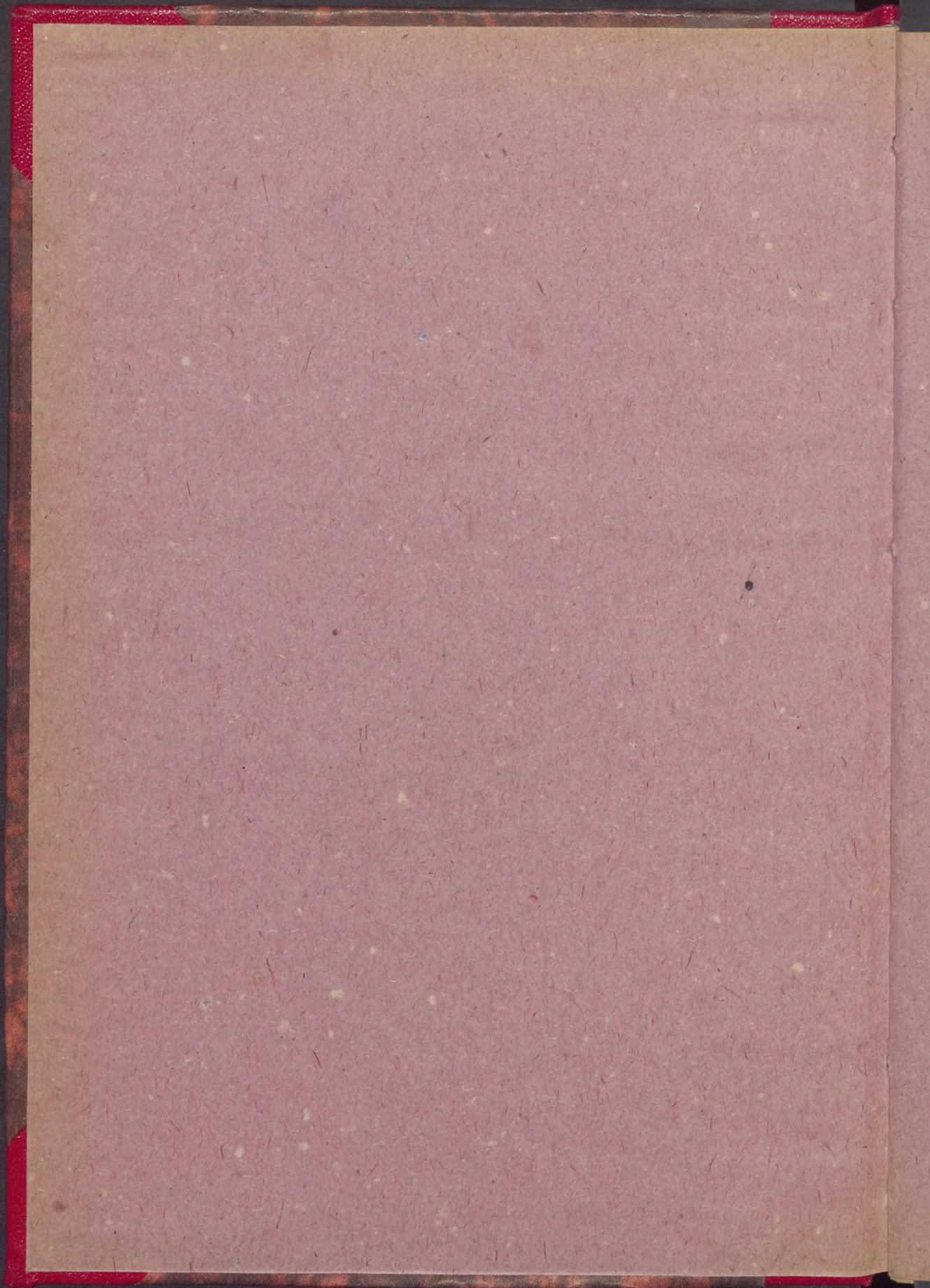
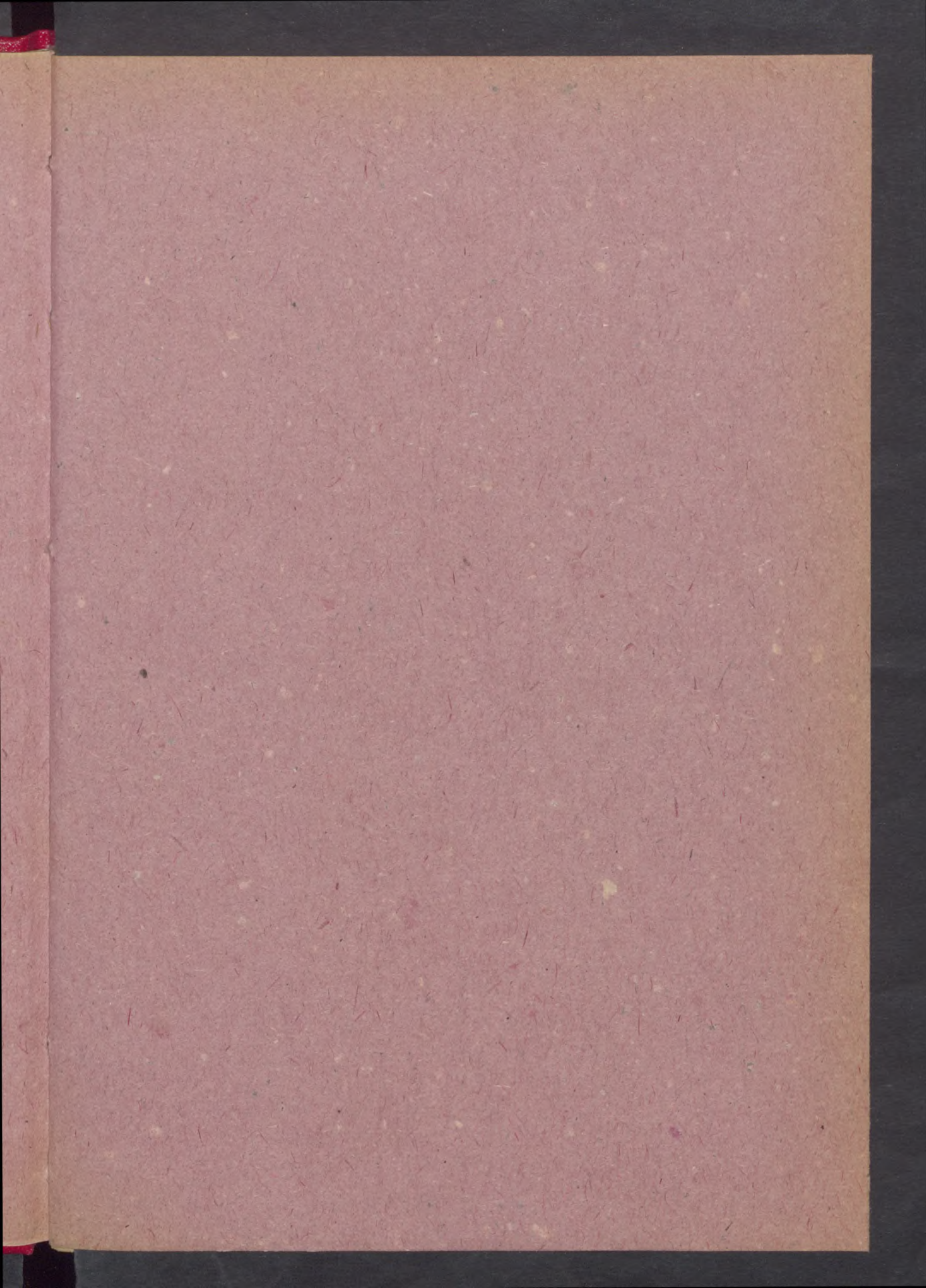
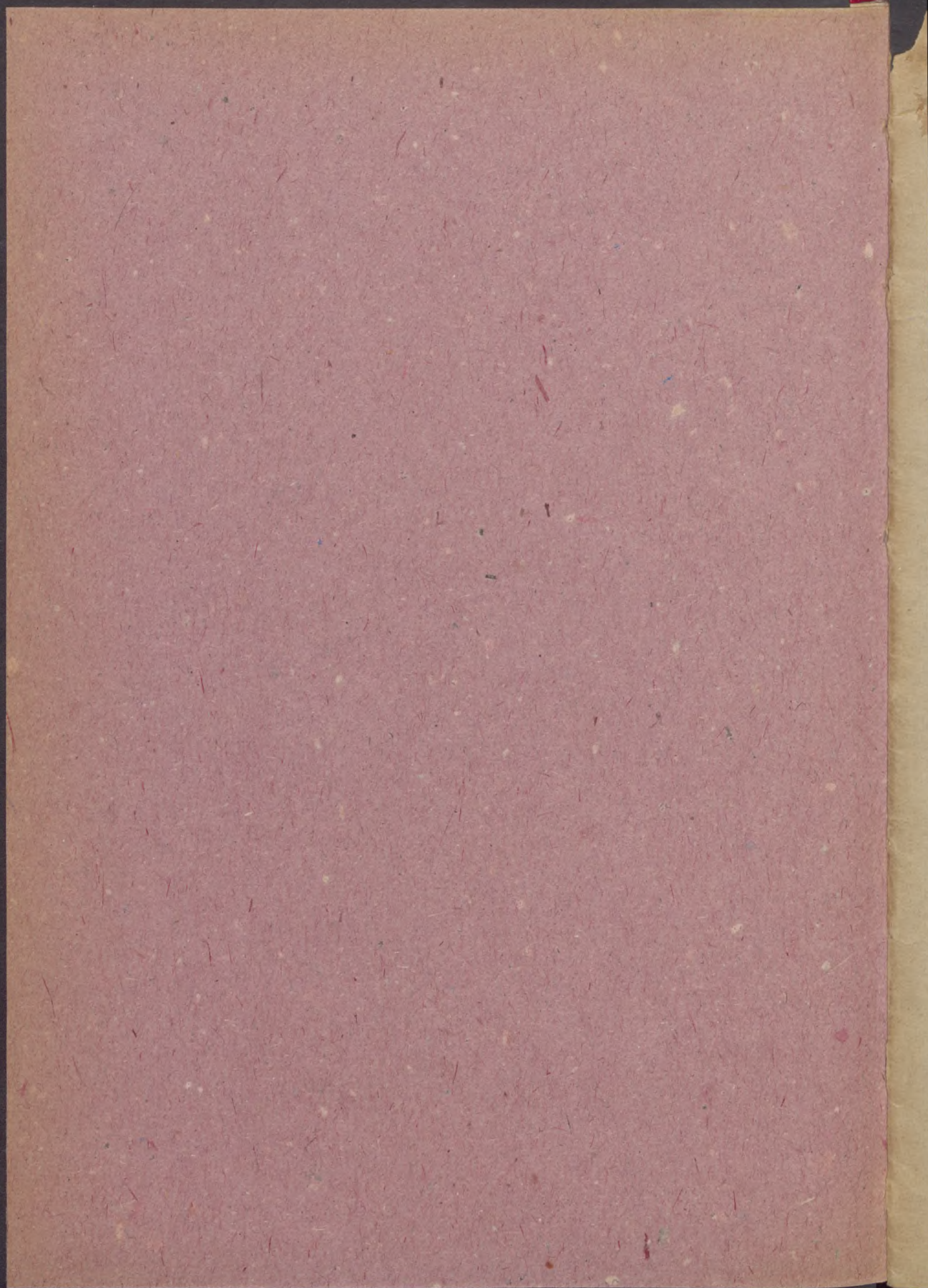

.....
64 309.
.....

OSZK

64.309

6.913

40.

ETHIKAI TUDOMÁNY-E A KÖZGAZDASÁGTAN?

IRTA

HELLER FARKAS

*Székhoglaló értekezésül felolvasta a Szent István Akadémia II. osztályában
1926 november 19-ikén.*

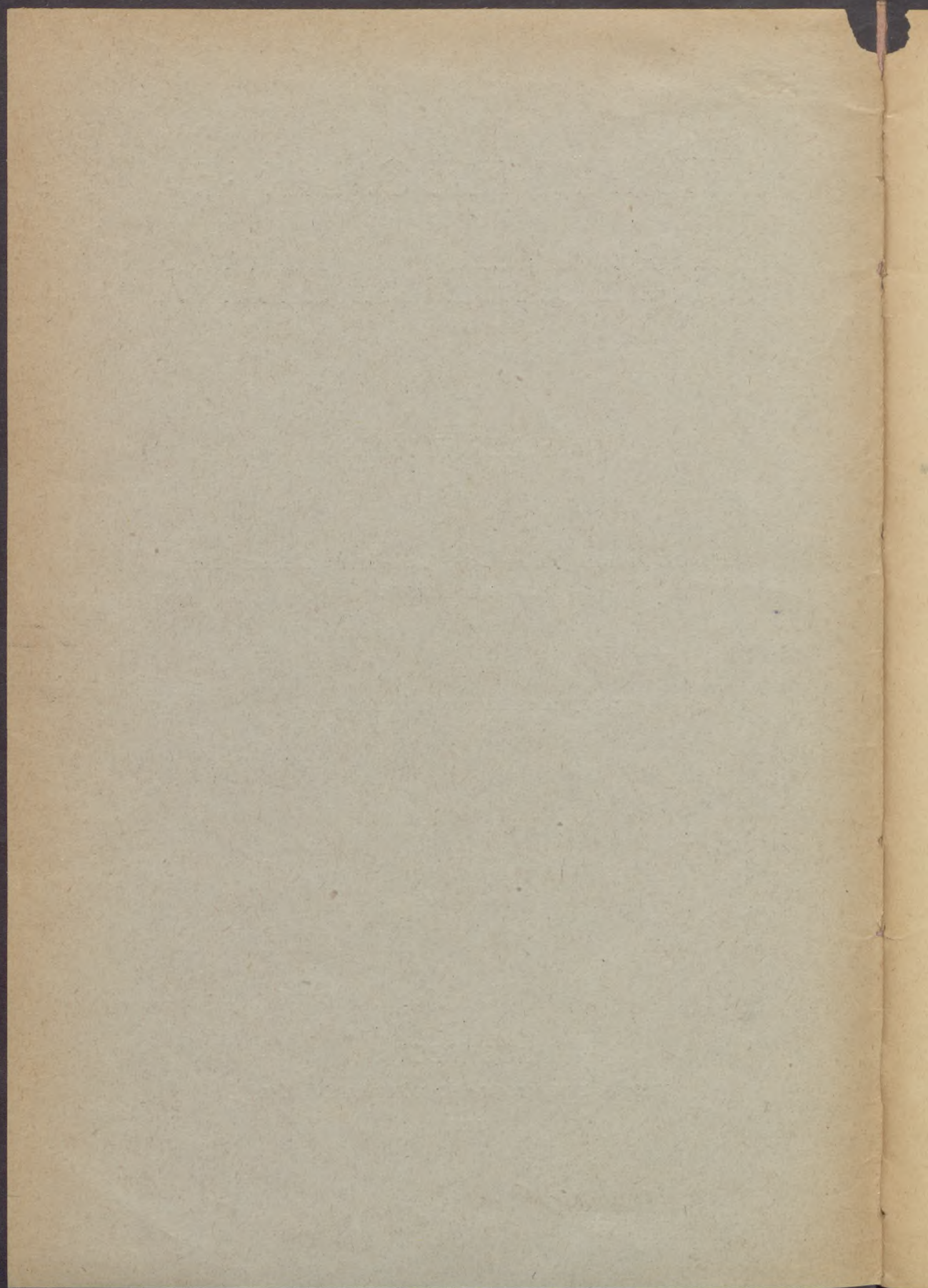
KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1927.

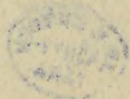

ETHIKAI TUDOMÁNY-E A KÖZGAZDASÁGTAN?

IRTA

HELLER FARKAS

*Székfoglaló értekezésül felolvasta a Szent István Akadémia II. osztályában
1926 november 19-ikén.*

KIADJA A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

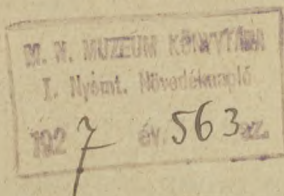
1927.

64309

dec

6.913

Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

ETHIKAI TUDOMÁNY-E A KÖZGAZDASÁGTAN?

A gazdasági élet erkölcsi világunkkal olyan szoros kapcsolatban áll, hogy szinte érthetetlennek látszik, hogyan lehet egyáltalában felvetni azt a kérdést, ethikai tudomány-e a gazdaságtan? Mégis szembe kell néznünk e kérdéssel, mert a közgazdaságtan és az ethika közötti viszony természete körül heves küzdelmek folytak tudományunkban, melyek mindmáig sem nyertek végleges és minden irányban kielégítő elintézését. A látszólag oly egyszerű kérdés ugyanis belenyúl a közgazdaságtan módszerébe és tudományos célkitűzésébe és innen származik az a bonyodalom, mely e kérdés körül tudományunk kialakulása óta támadt.

Az kétségtelen, hogy a közgazdasági jelenségek a tudományos érdeklődés körébe az emberi együttélés szabályozásának szükségességével kapcsolatban kerülnek. Így volt ez már az ókor bölcselőinél, akik részben erkölcsi, de még sokkal inkább politikai, az államéletre vonatkozó elmélkedéseik közben botlottak bele közgazdasági kérdésekbe. Nézőpontjuk is elsősorban politikai. Azért érdeklik a közgazdasági kérdések, mert a társadalmi és állami együttlét veti fel ezeket.

A kereszténység elterjedésével sem szűnhetett meg az érdeklődés e kérdések iránt. Igaz, hogy a kereszténység egész világfelfogása a földöntúli létre lévén irányítva, az anyagi jóllétet szolgáló gazdasági szempontok a csakhamar nekilendülő keresztény bölcséletben nem foglalhatták el ugyanazt a helyet, mint a pogány ókorban. De ezzel az érdeklődés irántuk távolról sem szűnik meg, sőt a keresztény egyház, mint tudjuk, hatalmas előmozdítója lett az anyagi kultúrának is. Kivált egyes szerzetesrendek útján az okszerű gazdálkodás elterjesztésében jelentős szerepet töltött be. Nem az érdeklődés szűnt meg tehát a gazdasági kérdésekkel szemben, hanem csupán a nézőpont tolódott el. A közgazdasági kérdések a keresztény ethika szemszöge alá

kerültek. Nem önmagukért foglalkoztatják a középkor nagy bölcselőit, hanem azért, mert az emberi együttélés gazdasági viszonylatokat eredményez és így ezeket is bele kell tagolni abba a tudományba, amely az emberi cselekvés számára zsinórmértéket kell, hogy adjon, tehát bele kell tagolni az etikába. Főképpen két kérdésben vált ez szükségessé. Egyrészt az ár, másrészt pedig a kamatvétel kérdésében. Ezért a középkori bölcsélet két alapvető közgazdasági kérdése az igazságos ár (*iustum praetium*) és a kamatvétel kérdése.

Mindkét kérdés lényegében és elintézésében erkölcsi kérdés. Nem az ár és annak kialakulása magában érdekli a scholastikát. Nem azt kutatja, hogy az emberek közötti szabad forgalomban az ár hogyan alakul, hanem az érdekli, *hogyan kell* az árnak alakulnia, hogy megfeleljen az igazságosság, tehát az erkölcsi szempontok követelményeinek. Így jut el az «*aequalitas dati et accepti*» elvéhez. Ugyanígy a kamatvétel kérdésében is. Nem a tőkekamat magassága vagy annak kialakulási módja, hanem egyedül az a kérdés foglalkoztatja már a patristikát és később a scholastikát is egyaránt, erkölcsileg jogosult-e a kamatvétel?

E kérdések közül különösen az első, az igazságos ár kérdése, idővel már az áralakulás folyamatába mélyebb behatolásra készteti a scholastikát, mert az igazságos ár kérdését csak az áralakulás elemeinek földerítésével lehet elintézni. Így már *Aquinói szent Tamásnál* az ártényezők beható elemzését találjuk, amidőn gondosan megvizsgálja, milyen tételekből szabad az árnak összetevődnie, hogy jogosulatlan nyerésszédés belőle ne származhassék. A kamatvétel kérdésében kevésbé látunk ily irányú elmélyedést, mert itt az elvi álláspont a további elemzést feleslegessé tette. De ebből nem szabad a gazdasági élet meg nem értésére következtetni, mert abban a korban mai értelemben vett tőkeforgalom még nem volt. Az erősen agrár-feudális gazdasági szervezetben ennek nem is volt talaja és az a hitel, amellyel az egyházatyák és a scholastikusok foglalkoztak, fogyasztási hitel volt, melynél az uzsora ismérvei erősen kidomborodtak és így nem lehet csodálkoznunk azon a merev kamatvételi tilalmon, amelyet nálunk találunk. Az akkori uralkodó agrár-feudális gazdasági élet általában a keresztény világfelfogásnak sokkal jobban megfelelt, mint a nyereségvágytól hajtott későbbi kapitalisztikus gazdasági szellem és így azon sem csodálkozhatunk, ha a kereskedelemmel

szemben kevés rokonszenvet találunk a középkor bölcseleténél, akik egyébként ebben alig különböznek *Aristoteleستől*.

Hogy középkor keresztény bölcseletének nem lehet az élet változásaival szemben való meg nem értést szemükre vetni, épen a kereskedelemmel szemben elfoglalt álláspontjuk bizonyítja legjobban. Amilyen mértékben növekszik a kereskedelem jelentősége a gazdasági életben, oly mértékben méltányolja hivatását a középkor bölcseletének felfogása és ismét *aquinói szent Tamás* idevágó fejtegetéseire hivatkozhatunk ennek bizonyítására. Csak az alaphang marad változatlan a scholastika közgazdasági felfogásában, és ez az emberi élet nagy egyetemességének látszögéből tekintése az összes gazdasági kérdéseknek, mely azt az elvet foglalja magában, hogy a gazdasági tevékenység önmagában nem lehet cél, csak eszköze az ember magasabb céljainak.

Ha a középkor keresztény bölcseletében a közgazdasági kérdések egészen az etikában olvadtak fel, úgy ezek az *újkor* *piarkadásával az etikai kapcsolatból teljesen kiszakítottak* és a hatalomra és a gazdasági jólétre törekvő államnak, a *politikának a gondolkörébe kerültek*. Azoknál az íróknál, akiket a merkantilisták elnevezéssel szokás egybefoglalni, hiába keressük az erkölcsi szempontot. A gazdasági szempont náluk függetlenül az etikai viszonylattól, hogy egy anyagias, a jólét emelését egyedül szem előtt tartó gondolkörbe kerüljön, amely a fejedelem és az állam és ezen keresztül a nép jólétének emelésére van irányítva, utóbbira főképp azért, mert a fejedelem és az állam hatalmának növelését csak pénzügyi megerősödés által tartja lehetőnek. Csoda-e, hogy a pénz és annak szaporítása foglalja le egészen a gondolkozást. Azt a megvetést, melyet a keresztény bölcselet, ismét *Aristotelessel* összhangban, a pénz hatalmával szemben tanusított, a pénz szinte rajongó megbecsülése váltja fel. Ha később a merkantilizmus mégis némileg közelebb került a gazdasági élet valódi lényegéhez, t. i. ahhoz, amit a keresztény etika olyan tisztán látott, hogy a gazdasági élet nem önmagáért, hanem az emberekért van, akkor ennek csak az az oka, hogy a gazdaság előteremtésében az ember szerepe mindjobban kidomborodik és így az emberi munkakifejtés és a megélhetési lehetőségek teremtése mindjobban előtérbe lép.

A merkantilizmus etikamentes közgazdasági felfogását az etikai szemponthoz a physiokratizmus sem hozhatta közelebb. Igaz, hogy felismerte a pénz túlbecsülését, mely a merkantilizmusnak

első korszakában olyan jellemző vonása, mégis az anyagi szempont, az emberi jóllét emelésének szempontja előtérben marad és csak erősítést kaphatott a felvilágosodás filozófiájától. Nem a kevéssel beérő és a lelkiekben megnyugvást kereső élet, hanem az anyagi javakra, a jóllétre törekvés uralkodik e felfogáson. Nem az egyén kötelességei, hanem jogai állanak középpontjában. Nézőpontja individualisztikus, mely az emberek természetes jogaiból indul ki és az egyénekből vezeti le az államot is. A merkantilistától felkarolt anyagi szempont továbbra is előtérben marad, csak az eszközök, melyek ennek helyes érvényesítéséhez vezetnek, látشانak physiokratikus világításban másoknak. Az erős állami szabályozás helyébe a szabadság, a laissez-faire követelése lép, mint közvetlen folyománya a természetjog követelményének, mely az egyének jogait hangsúlyozza. A természetes állapot lesz az eszmény, melynek megismerési eszköze az emberi ész. A gazdasági életben is az észszerű, a természetes állapot keresése a physiokratia vezérgondolata, mely az erkölcsi szempontot azzal intézi el, hogy ami észszerű és természetes, a dolog természeténél fogva összhangban van az erkölccsel is, mert az isteni gondviselés törvényei nyilatkoznak meg a természet és a reája épülő társadalmi élet törvényeiben.

E felfogás elvitázhatatlan érdeme, hogy figyelmét a gazdasági életben uralkodó törvényszerűségekre irányította és felismerte azt, hogy a gazdasági élet nem a véletlen játéka, hanem szigorú törvényszerűségeken nyugszik, de ezzel egyúttal háttérbe szorította az erkölcsi nézőpontok keresését, mert az ember erkölcsi megerősítése nélkül is, önmagától a gazdasági törvények érvényesülésétől várta a gazdasági élet helyes lebonyolódását.

A physiokratismus keres először öntudatosan a dolgok rendjéből folyó törvényszerűségeket a gazdasági életben. Ezzel megadja a lehetőséget annak az irányzatnak a keletkezésére, melyet klasszikus iskolának szoktunk nevezni. *Smith Ádám*, *Ricardo* és követőik ugyanabban a szellemben művelik a közgazdaságtant, mint *Quesnay* és iskolája. A gazdasági élet alaptörvényeinek megismerésére töreksenek, melyek a gazdasági jelenségek alaptermészetéből folynak. Ha *Smith Ádám*, mint morálfilozófus meg is találja az erkölcsi látószöveget és *John Stuart Mill* ugyanerre törekszik is, mégis, kivált *Ricardo* szellemének hatása alatt, határozottan *erkölcsileg közömbös tudománnyá* fejlődik a közgazdaságtan. *Smithnél* és *Millnél* is egyébként az a meggyőződés, hogy a jól

felfogott önérdek hatása alatt az emberek érdekei önmaguktól kiegyenlítődnek és az erősen individualasztikus szempont az erkölcsi elemnek kevés teret enged. Amidőn pedig a *Bentham*-féle utilitarizmus, az élvezet és áldozat szempontja keríti hatalmába az angol gondolkozást, a közgazdaságtan etikamentessége a maga teljességében domborodik ki.

A tudomány ily állapota már korán heves ellenáramlatot váltott ki. Legelsőnek *Sismondi* helyezkedett vele szembe és igyekezett ismét hangoztatni, hogy a közgazdaságtannak ethikai tudománynak kell lennie. Felháborodással utasítja vissza azt a szenvtelen vizsgálatot, amely minden szemhunyorítás nélkül állapítja meg, hogy a gazdasági élet törvényei a munkásosztályt nyomorra kárhoztatják. Szerinte az erkölcsi szempont mellőzésével megfeledkezünk arról, hogy az ember akarni tudó lény és hogy nem az ember van a gazdaságért, hanem a gazdaság az emberért. *Smith* német követői is erkölcsi szempontokat igyekeznek bevinni a smithianizmusba és *Adam Müller*, valamint romantikus iskolája már hatalmasan szembehelyezkednek *Smith* felfogásával. Az organikus szempont áll ugyan tanaikban előtérben, de az organikus szempont alatt náluk is az erkölcsi felfogás rejtőzik, amely az államot nemcsak szerves, hanem erkölcsi mivoltában is felkarolja és hangosan követeli a gazdasági életnek erkölcsi szempontból való átkutatását. Ha a romantikus irányzat hatása közvetlenül csekély is volt, nemsokára az erkölcsi szempont előtérbe tolása még erősebben nyilatkozott meg, ezúttal a német történeti iskolában, melynél ismét az előtérbe helyezett történeti szempont mögött, az emberi természet erkölcsi mivoltának figyelembevételre rejlett. Már *Roschernál* világosan látszik ez és még sokkal határozottabban domborodik ki a *Schmoller*-féle iskolában, melynek egyik gyakorlati hajtása, a Verein für Sozialpolitik a szociálpolitikai, tehát a társadalomerkölcsi szempontot helyezi a tudomány középpontjába. És ehhez csatlakozott úgyszólván az egész német tudomány, még azok is, kik mint pl. *Wagner Adolf* a történeti iskolával szemben önállóságukat megőrizték.

De ez nem jelentette az ethikai szemponttól távol álló közgazdasági kutatás megállását. Újult erővel lendült ez neki a *Menger*-féle osztrák iskola kibontakozásával épen úgy, mint a *Jevons*—*Walras*-féle matematikai irány megalapozásával, mely azután egyrészt a lausannei iskolában, másrészt különösen Angliában, de Amerikában, Olaszországban, Skandináviában és Hollandiában

erősödött meg. Úgyszólván csak Németország és részben Franciaország tudott előle elzárkózni, hol azonban a klasszikus liberális irány maradt az uralkodó.

E futólagos pillantás, melyet a közgazdaságtan fejlődésére vetettünk, világosan mutatja azt az ingadozást, amely tudományunkban az ethikai és az ethikamentes álláspont között végbement. Hol mint határozottan ethikai tudomány, hol pedig mint e szemponttól távol álló vagy vele szemben közömbös, tisztán a gazdasági történetét megvilágító tudomány mutatkozik fejlődése folyamán a közgazdaságtan.

A merkantilizmus óta határozottan úgy látszik, mintha függetleníteni akarná magát az ethikától. Nem a *homo christianus* áll többé a közgazdasági fejtegetések középpontjában. A merkantilizmus elejti az ethikai nézőpontot és a physiokratizmus, valamint a klasszikus iskola határozottan természettudományi irányba terelik a kutatást. A gazdasági élet belső törvényeit kutatják, melyek a jó és rossz, a megengedett és meg nem engedett szempontjától függetlenül, mintegy az összefüggések belső szükségszerűségéből folyva érvényesülnek. *Quesnay* azt vizsgálja, mikép viszi a forgalom a nem termékeny osztályok felé a föld hozamát és mikép teszi ezek megélhetését is lehetővé. *Smith* a munkamegosztást és a nemzeti vagyonosodás törvényeit kutatja kiszélesített termelékenység fogalma alapján, mely már a tőkét is felöleli és *Ricardo*-val megkezdődik ama kérlelhetlen törvények formulázása, melyek a társadalom egyes rétegei számára előnyt, mások számára elháríthatlan hátrányt hoznak magukkal. Földjáradéktörvénye azt mondja, hogy a gabona árának a népesség növekedésével való alakulása a haladás eredményeit visszatartthatatlanul földjáradék alakjában a földtulajdonosok ölébe önti, munkabértörvénye pedig, melyet később *Lassalle* vasbértörvényként fogalmazott, azt tanítja, hogy a munkabér kérlelhetetlenül és változtathatlanul a létminimum felé nehezkedik. *Malthus* népesedési törvénye szerint az alsó osztályok nyomora elháríthatlan, mert a túlszaporodás tényéből következik, mely mellett a lakosság egy részének mindig a megélhetési feltételek hiánya következtében pusztulnia kell. (Csak munkájának második kiadásában enyhítette e tételt.) Mindmennyi megállapítás, mely úgy tekinti a gazdasági élet folyását, mintha az ember erkölcsi természetétől teljesen független volna és minden ízében megváltozhatlan, az embertől egészen független törvények hatása alatt állana.

És a matematikai iskola ezt a nézőpontot mintha még erősítette volna. Számára a közgazdasági folyamat egyensúlyprobléma. A kereslet és kínálat egyensúlyba helyezkedése az árban, a jövedelmek alakulásában és a nemzetközi forgalomban. Az egyensúlyhelyzet nem erkölcsi kérdés, hanem tisztán a ható erők egymásrahatásának problémája. Önmagától, minden tervszerű beavatkozástól függetlenül áll be, vagy bomlik meg, sőt *Pareto*, legalább is munkásságának első felében, azt igyekezett bizonyítani, hogy csakis a gazdasági életbe való be nem avatkozás esetében állhat be igazán.

E tények ellenére is *arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a közgazdaságtannak az etikától való függetlenítése csak látszat, csak optikai csalódás.* Oly látszat, melyet bizonyos körök javukra igyekeznek kamatoztatni. A közgazdasági törvények változhatatlan természetére hivatkozva, minden beavatkozásnak eleve eredménytelenségre kárhoztatott voltát hirdetik. Az úgynevezett természettudományi felfogásra támaszkodva tudománytalannak mondanak minden olyan álláspontot, mely az ember erkölcsi természetének is részt kíván a gazdasági élet folyásában. E nézőpontból fölényesen lemosolyognak minden törekvést, mely az igazságos ár megvalósítására vagy a jövedelemeloszlás erkölcsi szempontokkal való áthatására irányul.

Nem vonható kétségbe, hogy bár e felfogás, mint látni fogjuk, távol áll a komoly tudomány álláspontjától, mely az elmélet feladatkörével és határaival tisztában van, mégis tudományunk fejlődése támaszt adott az előbb jellemzett nézetek keletkezésének. Ennek oka azonban csak részben a kutatásnak a gazdasági élet törvényszerűségei megismerésére irányítása, sokkal nagyobb részben pedig az elmélet eredményeinek az az elferdítése, mely a gazdasági élet törvényszerű voltából azt vélte kiolvasandónak, hogy az önérdék teljesen szabadjára engedése felel meg e törvények szellemének és a társadalom érdekének is.

Nem nehéz azonban bebizonyítani, hogy bár a gazdasági élet törvényszerűségének felismerése eleinte valóban annyira megszédített egyes komoly kutatókat is, hogy az önérdék szabad folyásából az érdekösszeütközésektől mentes vagy legalább is csak elháríthatlan súrlódást tartalmazó eredményt vártak a gazdasági életben, az elmélet nagy úttörői és hivatott képviselői mégis tisztában voltak azzal, hogy a gazdasági élet törvényszerűségeinek felismerése nem jelenti azt, hogy a gazdasági életben

az erkölcsi elvnek nincs keresnivalója. *Smith Ádámr*a, a skót morálfilozófiai iskola fiára vonatkozólag ez bővebb bizonyításra alig szorul. Hasonlóképp ismeretes *Stuart Mill* törekvése, mely a gazdasági életben az erkölcsi törvények érvényrejuttatására irányul. Ha így van ez a klasszikusoknál, az elmélet szélesebbkörű megalapozóinál — csak *Ricardo* és szűkebb tábora erkölcsileg közömbös — úgy nincsen másképp az ú. n. hedonistáknál, azoknál, kik a haszon elvéből kifolyólag kísérlik meg a gazdasági élet mechanizmusát levezetni. *Walras*, az utóbbi irány egyik megalapítója épp úgy elismeri a tervszerű gazdasági politika szükségét, mint *Menger*, az osztrák iskola megalapítója.

Ha mégis úgy áll a dolog, hogy a közgazdasági kutatások jelentékeny része az ethikai szempontot vizsgálataiban teljesen mellőzi, akkor ennek nem az az oka, hogy a tudomány e szempont érvényesítését a gazdasági életben feleslegesnek tartaná. Egészen máshol kell annak okát keresni, ha a mai közgazdaságtanunk nem olyan, mint a kanonistáké volt. Nem az ethikai nézőpontnak elejtése, hanem a tudomány kiszélesbedése, felépítésének gyökeres átalakulása idézte elő ezt.

Az átalakulás lényege az, hogy a kutatási szempontok kiszélesedésével tudományunk két részre szakadt. Az elmélet külön vált a gazdasági politikától. Annak kutatása mellé, hogy hogyan kívánatos alakítani a gazdasági életet, odaépítették annak vizsgálatát, hogy a gazdasági jelenségek belső természetéből folyólag hogyan megy végbe a gazdasági folyamat. A gazdasági élet irányítását vezető célkitűzések mellé felépítették a gazdasági kutatás épületét.

Már *aquinoi szent Tamás*nál jelentős lépés történik ez irányban. A gazdasági életnek már akkor bonyolódó szövevényével szemben már ő érzi a jelenségek tényleges lefolyása kutatásának szükségét. Az igazságos árra vonatkozó fejtegetéseiben már az átalakulás lefolyásába alaposan igyekszik betekinteni, hogy az ár elemeit felismerje és a kereskedelemre vonatkozó állásfoglalása is a gazdasági élet lefolyásának alapos tanulmányozására vall. Az elmélet különválása a gazdasági politikától csak a már itt érzett szükség további folyománya. A gazdasági élet mind bonyolultabb alakulása és az e téren való ismeretek kiszélesbedése vezetett a közgazdaságtan elméletének önálló kiépítéséhez, amint azt különösen *Steuart* és *Senior* sürgették.

Az elmélet szempontja egészen más, mint a gazdasági

politikáé. Nem tűz maga elé más feladatot, mint a jelenségek lefolyása mikéntjének és egymásközötti összefüggéseinek felkutatását. Minden bírálattól tartózkodik és ezt teljesen a gazdasági politikának engedi át, melynek feladata most már az összefüggéseiben tisztázott gazdasági folyamatok helyes irányba terelésének céljait és útjait felkutatni. Az ethika tehát nem szorul ki a közgazdaságtanból, sőt annyiban még szélesebb érvényesülési területet kap, amennyiben a gazdasági életnek a maga egész szélességében és mélységében az elmélet által felkutatott területre kell kiterjednie. Viszont azonban az elmélet buvárlataiban, melyek mintegy a közgazdasági kutatásnak csak első lépését jelzik, *kikapcsolja az erkölcsi tényezőt, nem azért, mert e nélkül képzelne el magának a közgazdaság helyes működését, hanem azért, hogy a gazdasági folyamatot a maga tisztaságában felismerje.*

Mint láttuk, tudományunk e fejlődése nem ment végbe simán és küzdelem nélkül. A félreértések láncolata követte, mert a fejlődésnek nem egy pontján úgy látszott, hogy a gazdasági folyamat alapos megismerésére irányzottságában megfelelkezik az ember ethikai természetéről. Ebből származott a klasszikus és később az osztrák iskola és a történet-ethikai irány közötti ellentét.

Ez ellentét a dolog lényegét látszott érinteni. *Smith* és még inkább *Ricardo* tanai, mint láttuk, háttérbe szorították az ethikai szempontot és ezzel váltották ki a történet-ethikai irány bírálását. De az ellentét nem ott van, ahol eleinte sejtették. A történet-ethikai tényezők hatását, mint legvilágosabban *Menger* módszertani munkája mutatja, senki sem akarta kétségbevonni. Itt legfeljebb arról lehetett szó, hogy egyesek az általánosításban túlmessze mentek és megfelelkeztek arról, hogy az elmélet eredményeihez a földrajzi és nemzeti, a történeti és ethikai tényezők kikapcsolásával jutott el és hogy épen ezért ez eredmények nem lehetnek annak alapjai, hogy közvetlenül, a reális élet kikapcsolt tényezőinek figyelembe vétele nélkül vonjunk belőlük következtetéseket az élet szabályozására.

Elsősorban e tényezők ingatták meg a klasszikus tant és ezeknek nagy részük volt annak az ellentétnek felidézésében, mely az absztrakt irány és a történeti irány között keletkezett. Az ellentét igazi lényege azonban a *módszer kérdésére* vonatkozik és a közgazdaságtan ethikai természetét a valóságban nem érinti.

A történet-ethikai irány ugyanis akkor, amidőn a közgazda-

ságtan etikai természetéért látszott küzdeni, mely csak átmenetileg volt veszélyeztetve, az elmélet módszere, az abstrakció ellen fordult.

Smith Ádám és még tudatosabban *Ricardo*, valamint a *Menger*-féle osztrák iskola és a *Jevons*—*Walras*-féle matematikai irány arra az álláspontra helyezkednek, hogy a gazdasági élet sajátos mivoltát és különleges törvényeit csakis akkor ismerhetjük meg, ha a gazdasági jelenségeket megtisztítjuk minden más tényezőtől. Elhanyagoljuk tehát kiindulási pontjainkban az erkölcsi tényezőt, a történet adta különbségeket és a jogi szervezet által teremtett eltéréseket és így mintegy a gazdasági lefolyás tiszta típusát állítjuk szemünk elé, melyben más, mint gazdasági rúgó figyelembe nem jöhet, mert szerintök csak így lehetséges a gazdaságit a maga tisztaságában és igazi lényegében megismerni és annak törvényeit felkutatni. Az élet sokoldalúságának gondolati leegyszerűsítése, tiszta gazdasági formákra való visszavezetése, típusainak kihámozása teszi tehát ez irányzatok módszerének lényegét. A gazdasági folyamat belső lényegéhez nem tartozó vonások elhanyagolására törekszik azért, hogy a ható tényezők sokaságából csupán a gazdaságiakat válassza ki. Így jut el a *homo oeconomicushoz*.

Ezzel szemben az etikai és történeti iskola, valamint az organikus irányzat, melyhez hozzászámíthatjuk az újabban Amerikában keletkezett úgynevezett institucionális irányzatot, abból indulnak ki, hogy a tudománynak a gazdasági életet a maga egészében, tehát összes vonatkozásaiban *együtt kell tanulmányoznia*. Nem szabad ennél fogva a *homo oeconomicus* feltevéséből kiindulnia, mert az ember sohasem tisztán gazdasági lény. Szerinte a *homo oeconomicusból* kiindulva nem a valóságot, hanem egy torzképet veszünk kutatási alapul és így nem az igazi gazdasági életet, hanem egy teljesen elferdített tényálladékot teszünk tanulmány tárgyává. Ha tehát ezt el akarjuk kerülni, a gazdasági életet is ható erői sokaságával, tehát az erkölcsi és történeti tényezőknek kezdettől fogva a vizsgálódás körébe vonásával kell tanulmányoznunk.

Amennyire igaza volt a történeti és etikai irányzatnak, midőn szembeszállt a gazdasági élet mechanisztikus felfogásával és a versenyszabadság előnyeinek örve alatt a gazdasági be nem avatkozás tételével, éppannyira tévedett a módszer kérdésében. Ez irányban legalább is erősen túllőtt a célon, midőn minden abstrakció ellen fordult.

Elsősorban akkor, amidőn az elmélet létjogosultságát tagadva, tisztán történet-ethikai tudománnyá próbálta átalakítani a közgazdaságtant. *Roscher*, a történeti irány megalapítója, még elég óvatos volt. Nem fordult még az elmélet ellen, de az általa megindított irány csakhamar elérkezett e szélső álláspontra és minden elméletet elvetett, amely abstrakción alapszik.

De túllőtt a célon a történeti iskola akkor is, midőn az abstrakció létjogosultságát tagadta. Az élet a legkülönbözőbb tényezők komplexitásából áll és különösen sokoldalúak e tényezők az embernél és társadalmánál, mely utóbbinál az egész szellemi kultúra befolyása rendkívül megsokszorozza a változó elemeket. A történeti irány a ható tények sokaságára való tekintettel azt vitatta, hogy bármely tényező elhanyagolása az élet meghamisítása és így szükségképen ferde eredményekre vezet.

Hogy ez álláspontja a tudomány gyökereit támadja meg, legjobban a történeti iskola eredményei mutatják. Ez irány Németország tudományában jóval több, mint egy félszázadon keresztül uralkodott, tehát elég alkalmá volt eszméi keresztülvitelére. Eredménye azonban mindinkább az elméletnélküliség lett. A tudomány rendkívül sokat akart felölelni. Ezzel a részletkutatásba merült el és teljesen elvesztette a szintézisre való képességet. Egészen kisiklott kezéből az elmélet fonala. Ezt sokáig leplezték, de *Schmoller* halála után megindult a vita a történeti iskola eredményei fölött és egyre növekszenek azok a hangok, amelyek a történeti iskola célkitűzésének ki nem elégítő voltát és a kitűzött feladat megoldhatlanságát elismerik.¹ Annyit ma már majdnem általánosan beismernek Németországban, hogy a jelenlegi nemzedék érzéketlensége az elmélettel szemben a történeti iskola rovására megy. Ma már Németországban az elmélet határozottan renaissanceát éli és sorra jelennek meg a dogmatörténeti munkák, melyek az elmélet elveszett fonalát próbálják ismét fölvenni.

Nem is csodálkozhatunk azon, hogy a történeti irány a szellemében felnövekvő nemzedéket az elméleti munkától eltérítette, hiszen mindenben abstrakciót látott és mindent az élet elferdítésének bélyegzett, ami nem gondos leírása az életnek a maga egész komplexitásában. Ezzel a nagy összefüggések kutatása helyett egészen a leírás lépett előtérbe, mely mindenben a rész-

¹ Ez természetesen nem a gazdaságtörténetre vonatkozik, hanem a történeti iskolára, mely az elmélet helyébe akart lépni.

letekre irányult és mindenkor gondosan figyelt arra, hogy a jelenségeknek teljes sokoldalúságát el ne hanyagolja és azok gondolati leegyszerűsítésével a valóságtól egy lépést se távolodjék el. Ily módon nem a közös, a nagy jellemvonások, hanem a különleges és a változó vonások is mindig belekerültek a képbe. Ehhez járult az is, hogy a fennálló állapotok bírálatának szempontja mindenekelőtt előtérbe került. Minden jelenség, minden gazdasági állapot, az előnyök és hátrányok számos változatát mutatja és a tudomány feladatát a gazdasági jelenségek leírásán kívül ez előnyök és hátrányok kidomborításában és erkölcsi szempontból való megbírálásában keresték. E feladat sokkal könnyebb is volt, mint a nagy összefüggések kutatása és már csak azért is e módszer széles körökben foglalt helyet. Viszont túlságosan teret adott egyéni értékeléseknek, mi nagy eltéréseivel a tudomány komolyságába és pártatlanságába vetett hitet ingatta meg.

Ezzel szemben tagadhatatlan, hogy az absztrakt elmélet iránya szép eredményekre tekinthet vissza. Az elméleti érzéket ápolta és a szintézis iránti hajlamot növelte. Ami igazi elméletünk van, azt összes előnyeivel és hátrányaival kétségtelenül az absztrakt irányzatnak köszönhetjük. Csakis az elméleti iránynak köszönhető, hogy nem veszítettük el a gazdasági alapjelenségek összefüggése iránti érzéket és hogy számos kérdésben ez összefüggések megismeréséhez közelebb is jutottunk.

Ha közelebbről vizsgáljuk a kérdést, az ellentét az elméleti irány és a történet-ethikai vagy organikus irány között túlságosan kiélezettnek tűnik fel. Az absztrakt elmélet képviselőitől teljesen távol áll az az álláspont, mely az ethikai szempontot a gazdaságtanból ki akarja rekeszteni. Csak az igazság megközelítésének útját látja más irányban, mint a történet-ethikai iskola. Mintegy szakaszokra igyekszik osztani a tudomány munkáját. Csak a feladat első szakaszában, a gazdasági folyamatok lényegének kihámozásánál kíván eltekinteni, nemcsak az ethikai, hanem a történeti tényezők sokaságától is. Távolról sem tagadja azonban, hogy ezek is hatnak a gazdasági életben és hogy főképen ezekre kell a gazdasági élet szabályozását felépíteni.

A *homo oeconomicus* és a *homo christianus* között csak módszertani eltérés van. Az előbbi csak a kutatás eszköze; csak azért dolgozik vele az elmélet, hogy a gazdasági jelenségek sajátos valódi természetét megismerje, de sohasem állította, hogy a gazda-

sági életben valóban a homo oeconomicussal állunk szemben és még kevésbbé, hogy a homo oeconomicus az ember eszménye.

Az absztrakt elméleti kutatás hívei és a történeti iskola közötti ellentét, mint ezekből kitűnik, elsősorban abból származik, hogy *a közgazdaságtan anyaga nem homogen, vagy legalább is a gazdasági élet társadalmi lefolyása két lényegesen eltérő nézőpontból kíván vizsgálatot*. Egyrészt a gazdasági élet reális adottsága, a pusztá ténymegállapítás, az összefüggések felderítése szempontjából kell hogy legyen tárgya a tudományos megismerésnek. A gazdasági élet lényegének és lefolyásának a maga tisztaságában való vizsgálata és csupán a megismerés szempontjából való átkutatása itt az uralkodó szempont. Kutatási eredménye a közgazdaságtan elmélete.

De ezzel be nem érhetjük, mert a gazdasági élet nem önmagában álló folyamat, hanem beletartozik az emberi élet nagy egyetemességébe és ebből a szempontból is vizsgálatot kíván. A közgazdaságnak e szempontból való vizsgálata a gazdasági politika. *A gazdasági politikának tehát egészen más a nézőpontja, mint a közgazdaságtan elméletének*. Itt már nem a gazdasági jelenségek lefolyásának pusztá megállapítása, megfigyelése és összefüggéseik földerítése a feladat, hanem annak tisztázása, hogy mit kívánnak a magasabb emberi szempontok, mit az ember erkölcsi rendeltetése a gazdasági élettel szemben. Itt tehát már másképp áll a dolog, mint az elméletben. Nem elég többé az embert mint tisztán gazdasági lényt tekinteni, sőt a gazdasági politikában az ilyen beállítás már egyenesen hibás, mert a gazdasági tevékenység a valóságban beletartozik az ember és az emberiség nagy egyetemességébe, az emberi élet nagy egységébe és így itt a feladat épen az, hogy az elméletben a maga sajátos természetében felkutatott gazdasági cselekvést és ennek intézményeit beállítsuk az emberi élet egyetemességének nagy távlatába, hol a gazdasági szempont kizárólagos uralma megszűnik és az emberi élet egyéb megnyilvánulásaival vonatkozásba kerül.

A gazdasági politika már egy lépéssel közelebb van az élet-hez, mint a közgazdaságtan elmélete. Ennek következménye a nézőpont változása. Ezért nem elégedhetik meg többé a homo oeconomicus vizsgálatával, hanem már arra is figyelemmel kell lennie, hogy a gazdasági szempont nem az egyedüli, mely gazdasági kérdésekben tekintetbe veendő. Itt már érvényesül az, hogy

a gazdasági cselekvés az életben nem áll magában, hanem az emberi cselekvés nagy egységének része. Sem az egyes ember, sem a társadalom nem vetkőzi le egyetemes, más szempontoknak is engedelmeskedő természetét a gazdasági cselekvésben sem, mert itt is mint ember és nem mint egyéb összefüggéseiből kiszakított lény cselekszik.

De hát miért kell akkor a közgazdaságtan elméletének mégis a homo oeconomicusra — és hozzátehetjük, a valamely társadalmi szerkezetben alapuló societas oeconomica — fikciójára felépülnie? Erre a fentiek után egyszerű a válasz. Azért, mert ha a gazdasági a maga tisztaságában az életben nem is érvényesül, mégis a gazdaságot éppen úgy meg kell ismerni a maga lényegében és jellemző vonásaiban, mint ahogy a társadalmi szerkezetet, mely nem kevésbé áll történeti, etikai és gazdasági tényezők hatása alatt, szintén mint szerkezetet a maga tisztaságában vizsgálnunk kell.

Hogy e kettéválasztásra szükség van, azt annak a két nézőpontnak különböző volta indokolja, mely a sajátos alapösszefüggések egyszerű felkutatása és az élet irányításához és helyes berendezéséhez nélkülözhetetlen egyetemes, az egész emberi cselekvés összhangját szem előtt tartó távlat között természetszerűleg fennáll. Az alapjelenségek felderítése, mint láttuk, más szempontot, sokkal erősebb specializálódást kíván, mint az élet irányításának, szabályozásának kérdése. Míg az előbbi az emberi élet egyes nyilvánulásainak sajátos jellegét kutatja, addig az utóbbi az egyetemes szempontot, a többi életnyilvánulásokkal való összefüggést kell, hogy keresse. Különösen súlyt kell e két szempont szétválasztására helyoznunk olyan területen, aminő a közgazdaság, ahol az érdekek összeütközése oly könnyen elhomályosítja a tisztánlátást és a tárgyilagos kutatást és ahol ennél fogva annak a veszélynek vagyunk kitéve, hogy feltétlenül adottnak és ezért változtathatatlannak tűnik fel valami, ami éppenséggel nem az.

Csak egy példát kívánok erre felhozni, t. i. a jövedelemeloszlás kérdéseit. A jövedelemeloszlás kérdésében kulminálnak mintegy a gazdasági érdekek összeütközései. E körülmény odavezetett, hogy a jövedelemeloszlás kérdései tárgyalásánál az egyes jövedelmi ágak jogosulatlan voltának kérdésében való állásfoglalás messzeemenően elhomályosította a tisztánlátást. Ahelyett, hogy a tudomány azt kutatta volna, hogy milyen törvények szerint megy végbe a jövedelemeloszlás, az egyik vagy másik álláspont alátámasztására keresett sokszor igen mesterkéltnak magyarázatokat,

kivált a tőkekamat és a vállalkozói nyereség kérdésében. Hol a szociálisták igyekeztek kimutatni, hogy a jövedelemeloszlás semmi más, mint egyszerű kizsákmányolás, mely a gazdasági erővel rendelkezők számára lehetővé teszi a munka nélkül bőségesen való megélhetést, a munkásokat pedig nyomorba taszítja, hol pedig a szociálistáktól polgárinak nevezett irányzat sokszor a legcikornyásabb magyarázatokat kereste arra, hogy miért jogosult a tőkekamat, illetőleg a vállalkozói nyereség.

Minden kérdés tisztázása a tényálladék felvételével kezdődik. A közgazdaságtannak sem szabad másképp eljárnia. Ha ezt komolyan szem előtt tartanak ott is, ahol az érdekek erős összeközléséről van szó, legalább annyit elérnénk, hogy minden félnek tisztán be kellene vallania érdekszempontját. Ezzel már sokat nyernénk, mert nem áll az, hogy jogosult és jogosulatlan követelmények között nem tudnánk különbséget tenni.

A gazdasági élet helyes irányba tereléséhez kettő szükséges. Az egyik a gazdasági alapösszefüggések minél mélyebb megismerése, a másik az ezen összefüggések megismeréséből nyert eredményeknek az emberi élet egyetemességébe való beállítása. Az elsőt a közgazdaságtan elmélete, a másodikat a gazdasági politika nyújtja. Hogy utóbbi feladatának megfelelhessen, történeti és etikai távlatba kell állítania az elmélet eredményeit és az élet sokoldalúsága alapján kell feldolgoznia az először — az elméletben — a maga elvontságában vizsgált jelenségeket.

Ezzel természetesen a gazdasági politika nem lesz egyszerűen a gazdasági életre alkalmazott etika, mert bár az etika normatív szempontjaiban nyilvánul meg legtökéletesebben az emberi együttélés egyetemes szempontja, mégis annyira a gazdasági terület sajátosságaira van a gazdasági politika beállítva, hogy tárgykörében gazdaságilag körülhatárolt marad és az etika tisztán normatív szférájába a történeti és egyéb tényezők bővebb figyelembevételének szükségénél fogva fel nem emelkedhetik. Még túlságosan terhelve marad a leírás, az oknyomozás, a funkcionális kapcsolatok, a gazdasági és történeti összefüggések kutatásával, egyszóval megmarad szaktudománynak, mely a normatív elemet az etikától veszi át.

Ez következik abból is, hogy a gazdasági politika nem publicistika, nem napi kérdések, hanem nagy intézmények és társadalomgazdasági folyamatok tárgyalása. Az etikának csak

általános, nagy elveire támaszkodik és nem az erkölcsi bírálat az alapszempontja. Az ethikai nézőpont tehát nem abban az értelemben dominansa a gazdasági politikának, mintha az nem volna szaktudomány, hanem abból folyólag, hogy a gazdasági politika is társadalmi tudomány és a társadalmi vonatkozások mindig ethikai vonatkozásokat is tartalmaznak. A gazdasági politika tehát nem ethikai tudomány abban az értelemben, mint hogyha normatív tudomány volna, de ethikai tudomány tárgyánál fogva, mely a gazdasági vonatkozások erkölcsi kihatásait is magában foglalja, mert ezek társadalmi természetétől elválaszthatatlanok.

Az egész csak a tudományok közötti munkamegosztás ügye. Csak annyit jelent, hogy a tárgykör a gazdasági politikában is gazdasági és a feladat ennek megismerése. De e megismerés tárgyában már vannak ethikai tények és közgazdasági intézmények és vonatkozások tárgyalásánál az ethikai szempont el nem nyomható. Hiszen még a természettudományokban is megállapítjuk egy állat- vagy növényfaj hasznos vagy ártalmas voltát. Nem követnénk-e el erőszakot a gazdasági politika tárgyán, ha e vonatkozást, mely itt ethikai természetű, kiküszöböljük?

Hogy mégis keletkezett oly áramlat, mely teljesen ethikamentessé akarta tenni a közgazdaságtant, tehát a gazdasági politikát is, az egyrésről annak a következménye, hogy az egyes intézmények helyeslésére és rosszálására vonatkozó értékítéletek egymásnak ellentmondó tömkelege árasztotta el a gazdasági politikát, másrésről pedig a tépelődő, szkeptikus vágyakozás tisztán objektív, az egyéni álláspontoktól független tudományt szeretne csinálni a közgazdaságtanból. Több ily irányú próbálkozás után — nem minden fenntartás nélkül — *Max Weber* szállt síkra a közgazdaságtannak az etikától mentesítése érdekében.¹ Álláspontját főképp azzal indokolta, hogy az erkölcsi ítéletek mindig szubjektív jellegűek és ezért tudománytalanok is.

De hát helyesen fogja-e fel az ethika lényegét az, aki ezt állítja? Hiszen ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy jó és rossz között egyáltalában nem tudunk különbséget tenni, hogy tehát az egész emberiség hosszú fejlődése folyamán egy tébolyban élt, melynek rögeszméje a lelki tisztulás, a társadalmi

¹ *Max Weber*: Die «Objektivität» sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. XIX. köt. 22–87. old. (1904.)

együttélés tökéletesítésének vágya. Ez a tudományos kriticismus mezébe öltöztetett álláspont nem az alkotás, hanem a rombolás szelleme, a racionalizmus olyan túlhajtása, mely az észszerűség kedvéért magát az észszerűséget áldozza föl, midőn túlzott relativizmusában és kriticismusában többé magát azt a valóságot nem látja, hogy az ember mindig különbséget tett jó és rossz között és hogy enélkül meg nem lehet. Nem objektívizmus, mert tárgyi tény, hogy az emberiség minden korban és minden fejlődési fokon keresett és talált is mértéket a jó és rossz megkülönböztetésére, mely képzetekkel valóban igyekezett is áthatni a gazdasági cselekvést. *A közgazdaságtant ethikai tartalom nélkül tehát csak az képzelheti el, aki vagy a közgazdaság vagy az erkölcs fogalmával nincs tisztában.*

És itt volt a történeti iskola nagy hivatása. Figyelmeztetni az elmélet embereit, hogy eredményeik csak absztrakciók, melyek még sok kiegészítésre szorulnak, ha gazdasági politikát akarunk rájuk építeni. Másrészt figyelmeztetni az ész fanatikusait arra, hogy az emberi szellem nemcsak észből, hanem erkölcsi törekvésből is áll, mely a fejlődés folyamán érvényesülő relativitás, a változó történeti tényezők mellett is abszolút és elválaszthatatlan része az emberi szellemnek. Ezért köszönhet az ethikai szempont tudományunkban sokat a reakciónak, mely a klasszikus és egyéb elméleti irányokkal szemben megindult. Elévülhetlen érdeme a történeti iskolának és az ez irányt megindító ethikai és romantikus iskolának az, hogy tiltakoztak a közgazdaságtannak az ethikai összefüggésekből való teljes kiszakítása ellen, mire ha nem is *Smith*, de *Ricardo* iránya erősen hajlott. És ugyancsak hervadhatlan érdeme ez irányoknak az is, hogy fáradhatlanul követelték — bár helytelenül az elmélet rovására — a gazdasági tüneményeknek az emberi élet egyetemességébe való beállítását. Kivált *Spann* iskolájában ma renaissanceát éli e törekvés, a közgazdaságtan atomisztikus és mechanisztikus felfogása ellen küzdve. Ezzel tudományunk körutat írva le visszatért arra a kiindulási pontra, melyet a középkor nagy keresztény bölcselőinél találunk. Csak a tudomány fájának ágai szaporodtak meg; de törzse ugyanaz maradt és e törzs az ethika talajából nőtt ki és csak e talajban virágozhatik ki igazán. Legalább is igazán hasznos gyümölcsöket csak e talajban teremhet.

Ami eltérés e tekintetben a középkori nézőponttal szemben található, az csak abból származik, hogy a már akkor kezdődő

behatolás a gazdasági élet sajátos összefüggéseibe, a gazdasági életben rejlő, sajátos törvényeibe, erősen kiszélesült és tudományunk külön része lett. Ha a gazdasági politikában is a gazdasági alaphang ma erőbben kiemelkedik, mint a középkor bölcseleinél, ez is csak onnan van, hogy alapjai kiszélesedése folytán speciálisabb, nagyobb önállóságot követelő tudomány lett a gazdasági élet szabályozásának tudománya, a gazdasági politika is. Tárgyának, a gazdasági szférának, mint vizsgálati területnek, kiszélesedése és elmélyítése folytán nem fér már meg az etika körében, külön létet kíván, melyben a gazdasági az uralkodó nézőpont. De ez csak a tudomány specializálódásának következménye és nem azt jelenti, mintha egy percig is azt hihetnők, hogy a gazdasági élet etikai tartalom nélkül elképzelhető vagy éppen helyesen irányítható volna.

Soha ennek megállapítására és szem előtt tartására oly szükség nem volt, mint ma, midőn az érdekösszeütközések oly nagyok és annyira gazdasági térre esnek. Abból az útvesztőből, melybe a szenvedélyek felkorbácsolása, osztályok egymásra uszítása és az egyoldalú érdekek oly kíméletlen követése juttatott, csak akkor vezethet ki bennünket a közgazdaságtan, ha etikai jellegét minél jobban megóvjá és kidomborítja. A középkor társadalmi kiegyensúlyozott voltát az erkölcsi elvnek gazdasági téren való érvényesítésének köszönhetette. Ma e feladat nehezebb, de ha nem tudjuk megoldani, társadalmunk szétbomlásával fogjuk megfizetni. És magának a közgazdaságtannak kell bennünket arra megtanítania, hogy a gazdasági tevékenység nem öncél, hanem csak eszköz az ember boldogulására. Csak szolgáló tevékenység, melyet külön vizsgálunk ugyan, de amely beletartozik az emberi élet nagy összefüggésébe, melyben csak a magasabb erkölcsi szempontoknak alárendelve foglalhat helyet.

IST VOLKSWIRTSCHAFTSLEHRE EINE ETHISCHE WISSENSCHAFT?

In den Bereich des wissenschaftlichen Interesses treten volkswirtschaftliche Fragen vor allem im Anschluss an das Problem des gesellschaftlichen Zusammenlebens und im ganzen Mittelalter bleiben die volkswirtschaftlichen Erörterungen an die Ethik angelehnt. Erst mit dem Merkantilismus gelangen sie in eine von ethischen Erwägungen unabhängige Perspektive, welche durch den Physiokratismus und die klassische Schule an die Naturphilosophie angelehnt wird und den ethischen Gesichtspunkt ausschaltet. Eine starke Gegenwirkung erstand dieser Richtung gegenüber in der ethischen Schule *Sismondis*, in der romantischen Schule *Adam Müllers*, sowie in der deutschen historischen Schule. Doch wurde durch diese Richtungen insofern übers Ziel geschossen, als durch sie jede abstrakte, bloß die wirtschaftlichen Zusammenhänge vor Augen haltende, isolierende Wirtschaftstheorie abgelehnt wurde. Diese gerät jedoch mit dem ethischen Charakter der Volkswirtschaftslehre nicht in Gegensatz, denn sie bleibt sich ihres abstrakten Wesens stets bewusst und muss im zweiten Teil der Volkswirtschaftslehre durch die vom ethischen Gehalte der Gesellschaft geleitete Wirtschaftspolitik ergänzt werden, welche die wirtschaftlichen Grunderscheinungen in die ethische Perspektive des Staatsgedankens stellt. Nur durch diese Einstellung in den Allzusammenhang des ethisch bestimmten Gesellschaftslebens erhält die Volkswirtschaftslehre Lebenswahrheit.

